

ACCIDENTI!

Ten znany, choć nie najładniejszy wykrzyknik pragnęłabym dorzucić do przykładów wymienionych w obu gramatykach Stanisława Widłaka (Widlak 1997: 223–224; 1999: 193–194) i chciałabym następnie przyjrzeć mu się w przekładzie, jako odpowiednikowi kilku wykrzykników francuskich – jego stosunkowo częste użycie w tekście włoskim wydaje się bowiem interesujące.

Accidenti! należy do wykrzykników zwanych derywowanymi lub niewłaściwymi.

Grande Dizionario (1961) podaje, że powstał z leksykalizacji znaczenia ‘wydarzenie niepomysłne’ rzeczownika *accidente* w liczbie mnogiej i używa się go dla wyrażenia nieprzyjemnego zdziwienia, gniewu; bywa on przekleństwem; niekiedy może także wyrażać podziw (*Grande Dizionario*, 1961. t. I: 84). Na drogę jaką przebył wyraz *accidente* od frazeologizmu do wykrzyknika rzuca być może światło zdanie: *Allora, ohè, un accidente che vi spacchi, – dice Zazie, – qui si beve o no?* (*Zazie nel métro* 1994: 10; zamiast częstszego *Che vi prenda un accidente!*).

Wykrzyknikowi temu towarzyszy intonacja emocjonalna, emfatyczna, w druku zaznaczana zwykle, ale nie zawsze, przy pomocy interpunkcji, która pełni istotną rolę semantyczną. *Mały słownik włosko-polski, polsko-włoski* (Soja, Zawadzka, Zawadzki 1984: 5) opatruje hasło *accidenti!* kwalifikatorami *int* oraz *wulg* i tłumaczy je przez wyrażenie ‘do diabła!’ – sens ten nie wyczerpuje jednak bogactwa znaczeniowego tego wyrazu-zdania – i np. *Italiensko-russkij slovar’* (1947: 45) podaje dla *accidenti* odpowiedniki ‘tfu! propast’, dla zwrotu *accidenti a tel...* (w którym *accidenti* jest użyty jako predykat) – ‘do diabła z...!’ (tł. UD).

Accidenti może stanowić albo samoistną wypowiedź, np. *Accidenti, – dice Trouscaillon* (*Zazie*: 85), albo też, jak pokazuje *Grande Dizionario*, wchodzić w relacje z innymi wyrazami i być, jak w poniższych przykładach, predykatem, od którego zależy tzw. dopełnienie dalsze (‘do diabła z...’), np. *Accidenti alle commedie nuove e a quei buffoni che vogliono il risorgimento del teatro italiano!*, lub *Accidenti al tuo latino!* (*Grande Dizionario*).

Przedmiotem zainteresowania jest tu miejsce wykrzyknika *Accidenti!* w przekładzie włoskim powieści Raymonda Queneau *Zazie dans le métro* (Paryż, 1959; przetłumaczonej przez Franco Fortiniego i wydanej w Turynie w 1960), w porównaniu z odpowiadającymi mu wyrażeniami w oryginale francuskim oraz także w niepublikowanym dotąd przekładzie polskim (Tomasz Rzepka dokonał go w r. 2002;

dysponuję wydrukiem). Chciałabym najpierw zwrócić uwagę na sposób, w jaki ten wyraz funkcjonuje w tekście francuskim, obok innych środków emfaticznych, interjeksi i frazeologizmów, charakterystycznych dla „rewolucyjnego” języka Queneau; pisarz ten podjął bowiem świadomy eksperyment, który polega m.in. na proponowaniu ortografii fonetycznej, skracaniu lub przeinaczaniu wyrazów i posługiwaniu się składnią „mówioną”, a więc także używaniu wielu wykrzykników. Wśród najbardziej charakterystycznych wykrzykników niewłaściwych (derywowanych) występuje częsty w wypowiedzi bohaterki powieści, Zazie, wulgarny zwrot *mon c...* oraz należący do nieco mniej rażącego rejestru wyraz *merde*, który we włoskim przekładzie, w *Zazie nel metrò*, oddany jest najczęściej jako *accidenti*, w polskim zwykle jako ‘cholera’. Występuje on w tym przekładzie, jak w oryginale, w dialogach, stanowi osobną wypowiedź i posiada własne znaczenie: wydaje się, że w większości przypadków funkcjonuje na ogół z zabarwieniem negatywnym jako rodzaj przekleństwa. Stwierdzenie to jednak trzeba każdorazowo sprawdzić w kontekście, może on bowiem przekazywać także inne sensy.

Tekst włoski dostarcza 12 przykładów wykrzyknika *accidenti*, który nie zawsze jest odpowiednikiem tego samego wyrazu francuskiego. Występuje on w sytuacji interaktywnej, w dialogu. Oto niektóre przykłady:

1. s. 19.

S'apre una porta.

– E che, cristo, non si può piú dormire, qui? [...]

[Zazie] trascura l'animale per Turandot, di cui chiede a suo zio:

– E quello chi è?

Gabriel asciuga la sua trousse con un lembo della tovaglia.

– Accidenti, – mormora. – È fregata.

Oryginał (odtąd: O):

Une porte s'ouvre.

– Alors quoi, merde, on peut plus dormir? [...]

[Zazie] néglige l'animal pour Turandot, à propos duquel elle demande à son oncle:

– Et çui-là, qui c'est?

Gabriel essuyait la trousse avec un coin de la nappe.

– Merde, qu'il murmure, elle est foutue.

Przekład polski (odtąd: Pp):

Otwierają się jedne z drzwi.

– Co jest do cholery, nie można już spać? [...]

[Zazie] lekceważy zwierzę na rzecz Turandota, o którego pyta swojego wuja:

– A tamten, to kto?

Gabriel wycierał przyborek rozkiem obrusu.

– Cholera – tak mruczy – szlag go trafił. (s. 19)

W obu częściach tego fragmentu dialog jest „nieudany”, tj. sygnały fatyczne nie wywołują repliki, wytwarza się napięcie „między oczywistością tego, co jest i tego,

o czym można by sądzić, że nastąpi” (por. Tułescu 1996: 129): nikt nie odpowiada na głos z okna; Gabriel nie udziela odpowiedzi na pytanie Zazie. Wykrzyknik stanowi spontaniczną reakcję na zewnętrzny bodziec i wyraża niekontrolowany stan mentalny (por. m. in. Świątkowska, 2000: 26). Zarówno ten, który jest użyty dwukrotnie w O oraz jego odpowiednik w Pp, jak i obydwa wyrazy włoskie (różne!, choć w O jest to ten sam wyraz) świadczą o postawie emocjonalnej negatywnej, w reakcji na zewnętrzne wydarzenie (zakłócenie spokoju; popsucie się przybornika); wobec braku argumentów w pełni przekonujących identyfikacja niezadowolenia opiera się jednak głównie na intuicji.

W przykładzie 2. reakcja negatywna przyjmuje ostrzejszą formę i o oburzeniu mówi wprost sam narrator:

2. s. 37.

– Non se ne ricorda?

Non sembra proprio sicuro. Zazie è indignata.

– Accidenti, eppure ne fece, di rumore.

O:

– Vous vous en souvenez pas?

Il n'en a pas l'air très sûr. Zazie est indignée.

– Merde, pourtant, ça a fait assez de foin.

Pp:

– Nie przypomina pan sobie?

Tamten nie ma zbyt przekonanej miny. Zazie jest oburzona.

– Cholera, przecież było o tym dość głośno. (s. 39–40)

Accidenti wyraża także inny rodzaj emocji:

3. s. 85

... E si volta per completare l'identificazione, proprio il tempo necessario per piantarsi nell'auto che lo precedeva.

– Accidenti, – dice Troussaillon.

O:

Et il se retourna pour compléter l'identification, juste le temps de rentrer dans la voiture qui le précédait.

– Merde, dit Troussaillon.

Pp:

Obrócił się, żeby dopełnić identyfikacji, był to czas potrzebny, by wjechać w samochód, który jechał przed nim.

– Cholera – powiedział Truskajon. (s. 94)

Trudno tu jednak określić sens wykrzyknika, z kontekstu nie wynika bowiem, czy Troussaillon reaguje na wypadek nieprzyjemnym zdziwieniem, czy może złośliwą satysfakcją i podziwem – na tę ostatnią interpretację mógłby wskazywać ludyczny i ironiczny ton powieści.

Nutką podziwu zdaje się być zabarwiony wykrzyknik w przykładach 4. i 5.:

4. s. 48

– Zio Gabriel, – esclamò Zazie. – Ti giuro che sommiei, i blucinz. Diffendimi, zio, diffendimi. Che dirà la mamma mia se viene a sapere che mi lasci insultare da un rompicio, da un cafone che magari fa il tassista clandestino.

– Accidenti, – aggiunse per conto suo con la sua vocetta intima, – vo meglio della Michèle Morgan nella *Signora delle Camelie*.

O:

– Tonton Gabriel, s'écria Zazie, je te jure que c'est hà moi les bloudjinzes. Faut mdéfendre, tonton Gabriel. Faut mdéfendre. Qu'est-ce qu'elle dira ma moman si elle apprenait que tu me laisses insulter par un galapiat, un gougnafier et peut-être même un conducteur de dimanche.

– Merde, ajouta-t-elle pour son compte avec sa petite voix inférieure, chsuis aussi bonne que Michèle Morgan dans 'La Dame aux camélias'.

Pp:

– 'Wujciu Gabrielu – wykrzyknęła Zazie – przysięgam ci, że one są moje, te bludziny. Musisz mjebronić, wujciu Gabrielu. Musisz mjebronić. Co ona powie, ta moja momusia, jak się dowie, że pozwalasz, żeby mnie obrażał jakiś gbur, obrażał jakiś ulicznik. A być może nawet niedzielny kierowca.

Cholera – dorzuciła do siebie swoim wewnętrznym glosikiem – stem tak samo dobra jak Michèle Morgan w „Damie Kameliowej”. (s. 52)

5. s.123

– Un vocabolario? Ma io non ce l'ho qui, un vocabolario. E nemmeno a casa, Se lei pensa che abbia il tempo di leggere, io. Con tutto il daffare che ho.

– Ce n'è uno laggiù (gesto).

– Accidenti, – disse impressionato. – Oltre tutto, lei è anche un'intellettuale.

O:

– Un dictionnaire? Mais j'en ai pas sur moi de dictionnaire. Ni même à la maison. Si vous croyez que j'ai le temps de lire. Avec toutes mes occupations.

– Y en a un là-bas (geste).

– Fichtre, dit l'impressionné. C'est que vous êtes en plus une intellectuelle.

Pp:

– Słownik? Ale ja nie mam przy sobie słownika. Ani nawet w domu. Może pani myśli, że mam czas na czytanie. Przy tych wszystkich moich zajęciach.

– Tam jest jakiś (gest).

O rany – powiedział oczarowany. Na dodatek jest pani intelektualistką. (s. 136)

Włoski wykrzyknik nie zawsze więc jest odpowiednikiem jednego wyrazu francuskiego, nie zawsze też odpowiada mu jedno wyrażenie w języku polskim. Tłumacz przełożył w większości wypadków (por. drugą część przykładu 1. i także 2., 3. i 4., oraz przykłady na s. 139. i s. 141.) jako *accidenti* wspomniany już wykrzyknik „wytrych”, którego chętnie używają w tekście francuskim postaci występujące w *Zazie* – tj. ona sama, Gabriel, Troussaillon oraz Turandot – w polskim przekładzie występuje wówczas przekleństwo ‘cholera’ – podstawił jednak inny wyraz w pierwszej części przykładu 1.

Accidenti zastępuje też u niego inne, bardziej zróżnicowane wykrzykniki, np. *fichtre* (‘o rany’) w przykładzie 5., *nonguieu* (‘świentybosze’) w przykładzie 6. oraz *palsambleu* (‘do diaska’) w przykładach 7. i 8.:

6. s. 25

Il sudore gli torna a colar lungo il viso.

– Accidenti, accidenti, – farfuglia. [...]

Turandot si asciuga, si versa un terzo beaujolais.

– Accidenti, – ripete.

O:

De nouveau la sueur lui coule le long du visage.

– Nonguieu, nonguieu, bégaie-t-il [...]

Turandot s'éponge, se verse un troisième beaujolais.

– Nonguieu, répète-t-il.

Pp:

Pot znowu płynie mu po twarzy.

Śfientybosze, śfientybosze – wyjąkuje. [...]

Turandot wyciera się, nalewa sobie trzecie beaujolais.

Śfientybosze – powtarza. (s. 26)

7. s. 137

Ma Gridoux ne aveva un altro [schiaffone] di riserva che risuonò sul volto mouaquiero.

– Accidenti! – urlò Turandot.

E si mise a saltellare tra le tavole...

O:

Mais Gridoux en avait une autre en réserve qui retentit sur le visage mouaquier.

– Palsambleu, hurla Turandot.

Et il se mit à sautiller entre les tables...

Pp:

Ale Gridu miał w rezerwie jeszcze jedną, która wylądowała na młakowej twarzy.

– Do diaska, wrzasnął Turandot.

I zaczął podskakiwać między stolami... (s. 152)

8. s. 138

Un altro siffone, non meno compatto, dopo avere ondeggiato a lungo piombò, concludendo la propria traiettoria, a danneggiare la testolina del furbastro.

– Accidenti! – urla Turandot che, ripreso il proprio equilibrio sul fondo stradale [...] nuovamente penetra nel locale manifestando una fierissima volontà di combattimento.

O:

Un autre siphon, non moins compact, balancé par ses soins, s'en vint, au terme de sa trajectoire, faire des dégâts sur la petite tête de l'astucieux.

– Palsambleu! Hurla Turandot qui, ayant repris son équilibre sur la chaussée [...] pénétrait de nouveau dans la brasserie en manifestant un fier désir de combat.

Pp:

Inny syfon, nie mniej solidny, rozhuśtany jego wysiłkiem wylądował na końcu swojej drogi na malutkiej główce spryciarza czyniąc na niej ogromne spustoszenie.

– Do diaska! – wrzeszczy Turandot, który, odzyskując równowagę na jezdni [...] znów krążył po barze wykazując szczerą chęć walki.

Użyte w ostatnich przykładach w oryginale wyrażenia *nondguieu* i *palsambleu* także należą do rejestru potocznego, są jednak mniej wulgarne niż wykrzykniki „wytrych”, określane w najnowszym wydaniu *Le Petit Larousse* (2003) jako ‘très familier’ – podczas gdy o *palsambleu* ten sam słownik pisze, iż jest to eufemizm, zastępujący wyrażenie *par le sang de Dieu* oraz „juron ancien, souvent mis dans la bouche des personnages de comédie ou de roman”. Przełożenie przez *accidenti!* wyrazu *palsambleu* jako okrzyku, w którym pobrzmiwa i ból i zagrzewanie do boju nie wydaje się w pełni zadowalające, włoski wyraz nie jest bowiem eufemizmem, nie jest też pewne, czy konotuje podobne skojarzenia. Motywacja wyborów tłumacza włoskiego nie zawsze wydaje się jasna, nie widać też powodu, dlaczego np. w jednym ze zdań francuskie *merde* zostało zastąpione przez *porco mondo*. Od dawna wiadomo, że tekst literacki jako system językowy wtórny stanowi *unicum*, w którym ważny semantycznie i nienaruszalny jest każdy element. Jak podkreśla jedna z nowszych prac traktujących o tłumaczeniu literackim, „Rispetto al traduttore tecnico, quello letterario si trova in prima istanza davanti alla difficoltà data dall'impossibilità di individuare delle regolarità che possano costituire dei punti di riferimento per il traduttore” (Rega, 2001: 51) – nagromadzeniu i jakości faktów ekspresywnych, ich regularności w tekście francuskim powinna więc odpowiadać podobna i z równą konsekwencją stosowana jakość środków językowych w przekładzie; warunek ten spełnia jak się zdaje przekład polski.

Podsumowując: *Accidenti* i wyrazy, które zastępuje w oryginale, zwracają szczególną uwagę, jako językowe środki wyrażania bezpośrednich, naturalnych, przy tym nie poddanych kontroli i często zabawnych reakcji emocjonalnych. Byłoby oczywiście rzeczą interesującą omówienie i innych wykrzykników w powieści Queneau, w której protagoniści, Zazie i otaczające ją postacie pełnią w przedstawianym świecie rolę nie tylko ludyczną. Queneau przygląda się z ironią światu marginesu społecznego, subkulturze, w której nie ukrywa się prymitywnych odruchów, gestów i zachowań

slownych – stąd właśnie częstość występowania i rola wykrzykników. Ale świat ten bywa też groźny, przed czym ostrzega tragikomiczna bójka, w istocie mała rewolucja przy końcu powieści: prymitywizm na pograniczu barbarzyństwa może ten świat zniszczyć. Warto by też przyjrzeć się bliżej innym faktom języka mówionego w powieści i w jej przekładach – to jednak jest już zadanie na inną okazję. Tutaj stwierdzić można jedynie, że wieloznaczność *accidenti!* – mimo stwierdzonych różnic w stosunku do wyrazów występujących w tekście francuskim - zaprasza do kontynuowania badań nad sposobami tłumaczenia wykrzykników derywowanych.

BIBLIOGRAFIA

Grande Dizionario della lingua italiana. 1961, t.I. Torino.

Italiansko-russkij slovar'. 1947. Gos. Izdatelstvo. Moskva.

REGA L. 2001. *La traduzione letteraria. Aspetti e problemi*. UTET Libreria, Torino.

SOJA S., C. ZAWADZKA, Z. ZAWADZKI. 1984. *Piccolo dizionario italiano-polacco, polacco-italiano*.

Mały słownik włosko-polski, polsko-włoski. Wiedza Powszechna. Warszawa.

ŚWIATKOWSKA M. 2000. *Entre dire et faire. De l'interjection*. Wyd. UJ. Kraków.

TUȚESCU M. 1996. *Du mot au texte*. Ed. Cavallioti, Bucarest.

WIDŁAK S. 1997. *Mała gramatyka języka włoskiego*. Wiedza Powszechna. Warszawa.

WIDŁAK S. 1999. *Formy i struktury. System morfologiczny i składniowy współczesnego języka włoskiego*. Wyd. UJ. Kraków.